

The Elements of Exclusivism in Christian Tradition

Qodratullah Qorbani*

Received: 2020/03/03 | Accepted: 2020/04/27

Abstract

Religious exclusivism is one of the essential properties and historical characteristics of the Christian tradition. This approach has some significant theological and historical elements which include: 1. Bein referenceable to the New Testament, 2. Relying on historical facts of Jesus Christ's life, 3. The necessity of direct Divine interference, 4. Centrality of some theological teachings, 5. The central and prominent place of Jesus, 6. The significant place of the Church and the Pope, 7. The secondary role of legal laws and the centrality of faith and grace, 8) Ignorance of other religions realities and values. Christian exclusivism has resulted in some important consequences during its history some of which are as follows: negligence of other religions' values and the needlessness of learning from them; extreme belief in the sacred and avoiding rationality; a positive approach to one's own identity and a negative to others'; ideological thought, threatening peace and extending war. The solution is to put aside exclusivism, and to be open to truths that other religions introduce which is attainable through dialogue and listening to other's voices.

Original Research

Keywords

Exclusivism, Christianity, Jesus Christ, dialogue, rightfulness, salvation.

* Associate Professor of Philosophy, Khwarazmi University, Tehran, Iran. | qorbani@khu.ac.ir

Qorbani, Q. (2020). The Elements of Exclusivism in Christian Tradition. *Journal of Philosophical Theological Research*, 22(83), 27 -52. doi: 10.22091/jptr.2020.5298.2281

Copyright © the authors

Introduction

Religious exclusivism is based on some Christian theological teachings that are derived from the Bible which were introduced through some early Christian theologians' viewpoints; like Saint Paul. This theological approach emphasizes on exclusive religious truthfulness and salvation, and denies and deprives other religious traditions of participating in divine truthfulness and salvation. In this paper, we try to show some essential roots and elements of Christian exclusivism and some outcomes that it can introduce for the Christian world and Christians' dialogue with other religions.

Summary

Christian exclusivism is rooted in some Christian teachings, which are as follows: 1. Some verses of the Bible refer to it, 2. It is based on historical facts regarding the life of Jesus Christ, 3. It indicates direct interference of God to save his children, 4. It relies on some religious beliefs such as Trinity, Atonement, Resurrection of Jesus and Incarnation, 5. It depends on the centrality of Jesus Christ's role, 6. It shows the high place of the Church and the Pope, 7. It pays more attention to faith and divine grace than legal duties.

When we refer to the Bible, we see that there are some verses that confirm religious exclusivism; for example, in the book of John, it is said that there is no way to salvation except through Jesus. The Bible also says Jesus was born, suffered and crucified and died to save Christians and to remove their original sin. In fact, God has decided to send his son, namely Jesus, for removing and clearing the original and inheritable sins of his children; since without sending Jesus and his death, it was not possible to save his children. Therefore, Divine interference was necessary for saving his believers. Based on the aforementioned teachings, Christian theologians argue that there are some teachings that pertain to religious exclusivism. Teachings like the Trinity, Incarnation, Atonement, Grace, Faith and the Resurrection of Jesus can be considered in this case. The teaching of Trinity teaches us that God, the Holy Spirit, and Jesus are the same and have an equal divinity. Based on this teaching, Jesus has acquired a divinity equal to God. The teaching of Incarnation says that God has been embodied and shaped in the body of Jesus and accepted some corporeal virtues in order to save his children. The teaching of Atonement indicates that through crucifixion and the death of Jesus, all the sins of the children of God were forgiven and then they are considered as innocent servants of God. It is important to know that the later Christian theologians and communities have tried to find many religious justifications regarding such teachings.

They have discussed and confirmed these teachings in many Christian councils during the last 20 centuries. The next element is Jesus Christ's central role regarding God's project for saving his children. It means saving people was possible through Jesus alone; he is the only one who was worthy and suitable for actualizing such a divine program. So, he is the only way for the salvation of God's children. Then, if we believe in such historical facts regarding Jesus' birth, suffering, crucifixion, and final resurrection, we can be considered as his believers and all of our sins will be forgiven. Hence, Christians pay more attention to loving Jesus, Divine grace, and faith more than following religious rules. They believe that Jesus Christ has released them from legal laws through his crucifixion and suffering. The last element is the significant role and place of the Church and the Pope regarding the classic interpretation of the Bible and introducing the unique path of salvation. In this case, Catholic Christians believe that salvation is possible only through the Catholic Church and the Pope; whereas, Protestant Christians emphasize believing in Jesus alone as the only way for salvation. The combination and reciprocal cooperation of the aforementioned elements have established and strengthened Christian Exclusivism from the early periods of Christianity up to recent centuries.

The historical growth of Christian exclusivism has gradually led to some irrational and unpleasant outcomes. Some of them are: ignoring the realities and values of other religions, the disinclination of the Christians to listen and learn about other religions' teachings and values, believing in extreme holiness regarding Christian teachings and avoiding thinking about their rationality, introducing a Christian's identity to be based on negating other religions' identity, welcoming ideological missionaries to invite others to Christianity and considering others as disbelievers who should accept the Christian invitation and evangelism.

The way to exit Christian Exclusivism is to rethink the Christian teachings that led to exclusivism; especially teachings like the Trinity, Incarnation, Crucifixion, Atonement, the Church and so on. Christians also should try to study about other religions' realities and facts through their eyes; not Christian eyes. They should emphasize on spreading dialogue between Christianity and other religions in order to recognize each others' virtues, and to reform their own irrational teachings.

Finally, all Christians and adherents of other religions, in particular, Muslims and Jews should note that God has willed to guide all of them and bestowed the grace of truthfulness and salvation to them based on their capacities. So most, or all the people of the world, have benefited from divine grace concerning truthfulness and salvation gradually; not exclusively.

مؤلفه‌های انحصارگرایی در سنت مسیحی

قدرت الله قربانی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۱۳ | تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۲/۰۸

چکیده

انحصارگرایی دینی از صفات ذاتی و مشخصه‌های تاریخی سنت مسیحی است. در این دیدگاه بر دو ویژگی حقیانیت و نجات‌بخشی انحصاری دین مسیحیت، تأکید اساسی می‌شود. این نگرش، مؤلفه‌های مهم تاریخی و الهیاتی دارد که عبارتند از: (۱) قابلیت استناد به کتاب مقدس؛ (۲) ابتنا بر واقعیت‌های تاریخی زندگی عیسی مسیح؛ (۳) لزوم دخالت مستقیم الهی؛ (۴) محوریت آموزه‌های الهیاتی خاص؛ (۵) محوریت شخص عیسی مسیح؛ (۶) جایگاه مهم کلیسا و پاپ؛ (۷) نقش فرعی شریعت و محوریت فیض و ایمان؛ (۸) بی‌توجهی به آموزه‌های درست ادیان دیگر. انحصارگرایی مسیحی، به بروز پیامدهای مهمی در طول تاریخ این دین منجر شده است که برخی از آنها عبارتند از: (۱) غفلت از ارزش‌های ادیان دیگر و استغنا از آموختن از آنها؛ (۲) تقدس‌گرایی افراطی و دوری از عقلانیت؛ (۳) اثبات هویت خودی و نفی هویت دیگری؛ (۴) رسالت ایدئولوژیک، تهدید صلح و گسترش جنگ‌ها. راه برورفت از این بحران، عدول از انحصارگرایی مسیحی و گشودگی نسبت به حقایقی است که ادیان دیگر حاوی و حامل آن هستند؛ حقایقی که با گفت‌وگو و احساس نیاز به شنیدن صدای دیگری قابل حصول‌اند.

علمی پژوهشی

کلیدواژه‌ها

انحصارگرایی، مسیحیت، عیسی مسیح، گفت‌وگو، حقیانیت، نجات.

* دانشیار فلسفه دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. | qorbani@khu.ac.ir

قربانی، قدرت الله. (۱۳۹۹). مؤلفه‌های انحصارگرایی در سنت مسیحی. فصلنامه پژوهش‌های فلسفی-کلامی. ۲۲ (۸۳)، ۵۲-۲۷.

doi: 10.22091/jptr.2020.5298.2281

مقدمه

انحصارگرایی دینی از مؤلفه‌های اساسی سنت مسیحی است و شاید بتوان گفت به اندازه تاریخ مسیحیت قدمت دارد. در این دیدگاه بر دو ویژگی حقانیت و نجات‌بخشی انحصاری دین مسیحیت تأکید می‌شود. این دیدگاه نه تنها حقانیت و نجات را بر کلیت دین مسیحیت منحصر ساخته، بلکه دیگر سنت‌های دینی را نیز عمدتاً محروم از این دو موهبت الهی (حقانیت و نجات) می‌انگارد (Gellman, 2000, p. 401). در واقع، مسئله اصلی تحقیق آن است که حقانیت و نجات در پرتو مؤلفه‌های انحصارگرایی سنت مسیحی، چگونه متجلی می‌شوند؟ پرسش دوم این است که آیا ویژگی انحصاری مؤلفه‌های الهیات مسیحی، لزوماً به تفسیر انحصاری از مسئله حقانیت و نجات می‌انجامد یا این که شکل‌های دیگری هم قابل تصور هستند؟ برای پاسخ به این پرسش، مطالعه ادبیات سنت مسیحی دو رویکرد دیگر را نیز در پیش‌رو دارد که عبارتند از شمول‌گرایی و کثرت‌گرایی. بر اساس شمول‌گرایی مسیحی، تنها سنت مسیحی حامل حقیقت مطلق و غایی است و دیگر سنت‌های دینی تنها جلوه‌ها، جنبه‌ها و رهیافت‌های فرعی و عرضی از همان حقیقت نهایی را منعکس می‌کنند. از این‌رو، مؤثرترین و مطمئن‌ترین راه رستگاری متعلق به آن دین خاص است، ولی دیگر ادیان نیز به نوعی و تا حدی می‌توانند موجب نجات و رستگاری شوند (ریچاردز، ۱۳۸۴، ص ۱۱۱-۱۱۴). کثرت‌گرایی مسیحی، نیز عبارت است از قبول و پذیرش این دیدگاه که تحویل و تبدیل وجود انسانی از حالت خودمحوری به خدا محوری به طرق گوناگون در درون همه سنت‌های دینی بزرگ عالم صورت می‌گیرد. به عبارت دیگر، تنها یک راه و شیوه نجات و رستگاری وجود ندارد، بلکه راه‌های متعدد و متکثری در این زمینه وجود دارند (هیک، ۱۳۸۶، ص ۷۱).

ملاحظه تاریخی این رویکردها دال بر غلبه نسبتاً گسترده انحصارگرایی مسیحی - در تاریخ و سنت الهیات مسیحی - است.

اهمیت انحصارگرایی مسیحی، به جهت نقش مهم و مؤثری است که در تعیین نحوه مواجهه و رفتار مسیحیان با پیروان ادیان دیگر دارد. در واقع، این دیدگاه موجب نگرش تقریباً سلبی مسیحیان به ادیان دیگر و شناخت آنها از عینک خاص مسیحی شده است. تلاش مبلغان مسیحی قرون گذشته برای دعوت دیگران به مسیحیت و مقابله نظری و عملی با گسترش آموزه‌های ادیان دیگر و به ویژه اسلام در جهان مسیحیت، از نتایج عملی پای‌بندی به چنین نگاه و نگرشی است. همچنین وقوع خشونت‌های فرقه‌ای درون سنت مسیحی، عمدتاً میان کاتولیک‌ها و پروتستان‌ها و همچنین جنگ‌های صلیبی علیه مسلمانان نیز از لوازم عملی پای‌بندی به انحصارگرایی مسیحی است که البته، مقاصد سیاسی، نظامی و گاه اقتصادی سران جهان مسیحیت نیز به آن کمک می‌کرد. اگر چه تحولات قرون اخیر، به ویژه جنگ جهانی اول و دوم و مهاجرت مردم ملل آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین به اروپا و ضرورت همزیستی

مسالمت‌آمیز و مدارا با دیگران، سبب کاهش تدریجی شدت این نگرش شده است، اما هیچ‌گاه موجب به کنار نهادن آن توسط برخی متفکران و اربابان کلیساهای مسیحی نشده است.

در اینجا با نظر به حدود بیست قرن تاریخ نگرش انحصارگرایی در سنت مسیحی و غلبه تقریبی و تاریخی آن بر دیگر رویکردها (شمول‌گرایی و کثرت‌گرایی) با این پرسش مهم مواجه هستیم که انحصارگرایی مسیحی چه مؤلفه‌ها و ویژگی‌های تاریخی و الهیاتی داشته و دارد و چگونه توانسته است مدت زمان زیادی بر فکر و فرهنگ مسیحی حاکم باشد و نحوه برخورد مسیحیان را با ملل و پیروان ادیان دیگر تعیین کند و همچنین موجب ظهور تحولات مهمی در جهان مسیحی و غیر مسیحی شود؟ در پاسخ به این پرسش، این فرضیه مورد آزمون قرار می‌گیرد که انحصارگرایی مسیحی - به لحاظ تاریخی - بر وقوع رویدادهای خاصی در باب حضرت عیسی مسیح (ع) متکی است که از آنها، آموزه‌های منحصر به فردی مانند تجسد، تثلیث، فداء و کفاره، رستاخیز و فیض منتج می‌شوند که در کتاب مقدس تقریباً به همه آنها به صراحت، اشاره شده است. ضمن این که مرجع و منشأ اصلی انحصارگرایی مسیحی، خود متن کتاب مقدس است که در آن هم جنبه تاریخی و هم جنبه الهیاتی این نگرش ذکر شده و بر آن تأکید شده است. بنابراین، می‌توان موارد زیر را به عنوان مؤلفه‌های مهم انحصارگرایی مسیحی - اعم از کاتولیک و پروتستان - در نظر گرفت: (۱) قابلیت استناد به کتاب مقدس؛ (۲) ابتنای بر واقعیات تاریخی زندگی عیسی مسیح؛ (۳) لزوم دخالت مستقیم الهی؛ (۴) محوریت آموزه‌های الهیاتی خاص؛ (۵) محوریت شخص عیسی مسیح؛ (۶) جایگاه مهم کلیسا و پاپ؛ (۷) نقش فرعی شریعت و اهمیت فیض و ایمان؛ (۸) غفلت از ارزش‌های ادیان دیگر.

نکته مهم آن است که نقش همه این مؤلفه‌ها در تکون انحصارگرایی مسیحی یکسان نبوده و نیست، بلکه بر اساس تحولات تاریخی، گرایش‌های مهم فرقه‌ای مسیحی، مانند کاتولیک، پروتستان و ارتدوکس و متغیرهای دیگر، میزان و نحوه تأکید مسیحیان بر مؤلفه‌های مذکور در طول تاریخ بیست و هفت قرن مسیحیت فراز و فرودهایی داشته است. با این حال و در مجموع - با صرف نظر از برخی استثناها - موارد پیش‌گفته از مهم‌ترین زمینه‌ها و مؤلفه‌های ظهور و بسط تاریخی انحصارگرایی در سنت مسیحی بوده‌اند که در ادامه، ابعاد آن بررسی خواهد شد.

استناد به کتاب مقدس

مهم‌ترین مؤلفه مورد توجه انحصارگرایی مسیحی استناد آن به متن کتاب مقدس مسیحیان است؛ که شامل اناجیل چهارگانه و مجموعه نامه‌هایی است که برخی قدیسان مسیحی همچون پولس نوشته‌اند. ضمن این که مجموعه این مدارک دارای اعتبار تقریباً تام برای عموم مسیحیانی است که نسبت به دین

خود نگرش انحصاری دارند. مهم‌تر این که در فقرات مختلف کتاب مقدس تعبیر مختلفی از حقانیت مسیحیت و به‌ویژه موضوع نجات انحصاری مسیحان طرح شده است که موجب تقویت مبانی انحصارگرایی مسیحی می‌شود.^۱ برای مثال، در رساله اعمال رسولان آمده است: «و در هیچ کس غیر از او نجات نیست؛ زیرا اسمی دیگر زیر آسمان به مردم عطا نشده که بدان نجات یابند» (اعمال رسولان، ۱۲: ۵). در انجیل یوحنا، بیان شده: «راه منم و زندگی منم. هیچکس نمی‌تواند به خدا برسد مگر بوسیله من» (یوحنا، ۱۴: ۶)؛ «فقط کافی بود به او ایمان آورند تا نجات یابند» (یوحنا، ۱: ۱۲). موارد شبیه نمونه‌های ذکر شده از کتاب مقدس فراوان است که عمدتاً بر دو نکته مهم تأکید دارند: نخست، این که تنها شخص عیسی مسیح، برای نجات بشریت به صلیب آویخته شد و دوم، این که نجات نیز تنها از طریق عیسی و روشی که او معرفی کرده است، ممکن است و هر کس به این واقعه و این برنامه نجات‌بخشی اعتقاد نداشته باشد، برای او امکان نجات وجود ندارد.

ابتدای بر تاریخ عیسی مسیح

مؤلفه دوم و مهم نگرش انحصارگرایی مسیحی، اعتقاد به وقوع رویدادی است که طبق گزارش کتاب مقدس برای عیسی مسیح رخ داده است. به همین دلیل اگر کسی به این رویدادها با ترتیب خاص خود عقیده نداشته باشد، در واقع، مسیحی نیست و نمی‌تواند از موهبت نجات انحصاری عیسی مسیح بهره‌مند شود. این رویداد بیان می‌کند که عیسی برای نجات انسان‌هایی به دار آویخته شد که در اثر گناه آدم و حوا، آن را به ارث برده بودند و هیچ راه دیگری جز قربانی شدن عیسی به عنوان پسر خدا وجود نداشت. در نامه پولس به رومیان آمده است: «آدم سبب شد که عده زیادی گناهکار شدند، اما مسیح سبب شد خدا بسیاری را بی‌گناه به حساب آورد؛ زیرا از خدا اطاعت کرد و بر صلیب کشته شد» (نامه به رومیان، ۵: ۱۹). در نامه به قرتیان می‌خوانیم: «پیام ما این است که مسیح برای نجات انسان مصلوب شد و مُرد» (نامه پولس به قرتیان، ۱: ۲۳). در رساله اول یوحنا آمده است که «... پسر خود را فرستاد تا کفاره گناهان باشد» (رساله اول یوحنا، ۴: ۱۰). باز در نامه به رومیان آمده است که «عیسی مسیح بخاطر گناهان ما تسلیم مرگ شد و دوباره زنده شد تا ما در پیشگاه خدا بی‌گناه به حساب آییم» (نامه به رومیان، ۴: ۲۵)؛ «اینها همه از برکت وجود خداوند ما عیسی مسیح است که در راه گناهکاران، جان خود را فدا کرد تا ما

۱. لازم به ذکر است در ارجاع به آیات کتاب مقدس، روش استناد منابع الهیات مسیحی خود متفکران مسیحی مدنظر بوده است که از جمله آنها می‌توان به (۱) درسنامه الهیات مسیحی، مک‌گراث؛ (۲) الهیات مسیحی، هنری تیسسن؛ (۳) آئین کاتولیک، جورج برانتل؛ (۴) راهنمای الهیات پروتستان، ویلیام هوردن و (۵) تاریخ تفکر مسیحی، تونی لین اشاره کرد. اطلاعات کتاب‌شناختی این منابع، در پایان این مقاله ذکر شده است.

را دوستان خدا سازد» (نامه به رومیان، ۵: ۱۱)؛ «یک گناه آدم موجب شد عده بسیاری محکوم به مرگ شوند، درحالی‌که مسیح گناهان بسیاری را به رایگان پاک می‌کند» (نامه به رومیان، ۵: ۱۶).

این موارد نشان می‌دهند که تاریخی بودن، ویژگی ذاتی مسیحیت است که موجب فهم و تفسیر انحصاری از آن نیز می‌شود؛ زیرا در صورت صدق روایتی که مسیحیان از زندگی، قیام و مرگ مسیح دارند، نکته مهم آن است که هیچ نظیری برای آن در ادیان دیگر یافتنی نیست که اگر این‌طور باشد، خود گواه خوبی بر رویکرد انحصاری مسیحیان است. در واقع، مسیحیت، نه صرف مجموعه‌ای از اعتقادات کلامی و الهیاتی، بلکه مقدم بر آن، بر وقوع سلسله رویدادهای تاریخی مبتنی است که نحوه وقوع آن رویدادها، موجب شکل‌گیری آموزه‌های الهیاتی مسیحی شده است. به همین دلیل، با فرض صحت ادعای تاریخی مسیحیان درباره گناه اولیه و موروثی حضرت آدم (ع) و نقش تاریخی عیسی مسیح (ع) در زدودن این گناه، چنین وقایعی – اگر نه به‌تمامه – می‌توانند، نقش مهمی در تفسیر منحصر به فرد از مسیحیت ایفا کنند. به همین دلیل است که استناد به تاریخ زندگی عیسی و نتایج الهیاتی ناشی از آن برای مسیحیان ارزش حیاتی دارد، اما مشکل آن است که اثبات صدق چنین ادعای تاریخی‌ای چندان آسان نیست.

دخالت مستقیم الهی

از موارد مهم و جالب توجه نگرش انحصارگرایی مسیحی، تأکید بر دخالت مستقیم خدا از طریق مسیح برای نجات بشریت است، درحالی‌که چنین دخالتی، نه پیش از مسیح و نه پس از او، در هیچ دینی مسبوق به سابقه نیست. برخی عبارات کتاب مقدس، دخالت مستقیم الهی را این‌گونه توضیح می‌دهند: «نجات تنها از طریق خداوند و به واسطه مرگ فداکارانه پسرش عیسی مسیح برای رهایی انسان محکوم به مرگ تحقق یافته است و راه دیگری غیر از دخالت مستقیم خدا برای آن وجود ندارد (اعمال رسولان، ۴: ۱۲)»؛ «این همان بره‌ای است که خدا فرستاده تا برای آمرزش گناهان تمام مردم دنیا قربانی شود» (یوحنا، ۱: ۲۹)؛ «ببینید خدا چقدر ما را دوست داشت که به رغم این که گناهکار بودیم، مسیح را فرستاد تا در راه ما فدا شود. اگر آن زمان که گناهکار بودیم، مسیح با ریختن خون خود این فداکاری را در حق ما کرد، حالاکه خدا ما را بی‌گناه به حساب آورده، چه کارهای بزرگ‌تری برای ما انجام خواهد داد و ما را از خشم و غضب خداوند در آینده، رهایی خواهد بخشید (نامه اول پولس به رومیان، ۵: ۹)».

اهمیت مسئله دخالت مستقیم الهی به اندازه‌ای است که گویا بدون چنین دخالتی، پاک کردن گناه موروثی نسل بشر و نجات حقیقی او ممکن نبوده است. در این زمینه برخی متفکران مسیحی، تنها شخص عیسی – و نه کتاب مقدس – را تجلی الهی و مصداق خود وحی الهی می‌دانند (میشل، ۱۳۷۶، ص ۳۰). همان‌طور که در کتاب مقدس نیز تأکید شده که عیسی متعلق وحی و انکشاف الهی است:

«هرکه مرا دیده است، پدر را دیده است» (یوحنا: ۱۴: ۹). برخی متفکران انحصارگرای مسیحی برای توجیه تاریخی و الهیاتی مسئله دخالت مستقیم الهی، به دو مرحله از تجلی الهی معتقدند که عبارتند از: تجلی عام و تجلی خاص. امیل برونو، در این زمینه، تجلی عام را همان اندازه پیش فرض تجلی خاص و تاریخی می‌داند که وحی در عهد قدیم پیش فرض وحی در عهد جدید است، ضمن این که هر دوی آنها ضرورت و محدودیت خاص خود را دارند. بنابراین، معنای اولیه تجلی در خلقت این است که بر اثر تجلی، انسان بما هو انسان شخص، مسئول و مرتبط با خداست و در پیشگاه او سر تعظیم فرود می‌آورد و نیز به واسطه این تجلی، مسئول گناه خود و در نتیجه غیر قابل بخشش شناخته می‌شود. به همین دلیل تجلی در خلقت، پیش فرض و مقدمه تجلی رهایی بخش در عیسی مسیح است؛ هر چند فی نفسه اهمیت نجات بخشی ندارد. برونو تأکید می‌کند که در تجلی در خلقت هیچ موضوعی نمی‌تواند عزت و شکوه مسیح را کاهش دهد یا او را از آموزه لطف انحصاری خدا دور کند. همان خدایی که خود را از طریق خلقت متجلی می‌سازد، از طریق کلمه متجسد با ما سخن می‌گوید. از دید برونو اگرچه دو طریق، تجلی عام خدا در طبیعت و تجلی خاص او در عیسی مسیح وجود دارد، اما انکشاف عام نمی‌تواند ویژگی نجات بخشی داشته باشد. به نظر برونو، ادعای انحصاری مسیحیت نسبت به تجلی بخاطر این نیست که در دیگر ادیان اثر و نشانی از اندیشه تجلی وجود ندارد؛ زیرا حتی ادیان اولیه نیز چنین نشان و اثری را دارند، بلکه به این سبب است که آنها - در قیاس با ادعای مسیحیت - نمی‌توانند تجلی معتبر و اصیل باشند (نک: ریچاردز، ۱۳۸۴، ص ۴۷).

کارل بارث - الهیدان انحصارگرای معاصر - نیز معتقد است که تجلی راستین تنها در حضرت حق، یعنی در عیسی مسیح ظهور یافته است و بنا بر این، حقانیت و نجات تنها در مسیح و از طریق او ممکن است (ریچاردز، ۱۳۸۴، ص ۴۰). در واقع، از نظر بارث و دیگر متکلمان مسیحی همفکر او، تجسد خداوند، تجلی خاص و منحصر بفرد خداوند در حضرت عیسی مسیح است که تنها یکبار و برای همه انسان‌ها تحقق و تجلی یافته است.

حال، اهمیت این مؤلفه (دخالت مستقیم الهی) از منظر رویکرد انحصارگرای مسیحی آن است که راهی جز مسیح برای تحقق برنامه الهی نجات وجود ندارد و به همین دلیل، خداوند با اراده خود در مسیح متجسد شده، در قالب جسم او ظهور کرده، به دار آویخته شده و پذیرای مرگ شده است تا زمینه باز خرید گناهان مردم و نجات آنها فراهم شود. چنین دیدگاهی همچنین بازگو می‌کند که عشق مفرط الهی به نجات بندگان موجب شد تا خدا خود به طور مستقیم جریمه گناهان آنها را پرداخته و هزینه نجات آنها را بر عهده گیرد، اما سؤالی طرح می‌شود و آن این که حتی با فرض تحقق یافتن چنین رویداد تاریخی، آیا قدرت، حکمت و عدالت الهی ایجاب نمی‌کرد که او راه منطقی‌تر، حکیمانه‌تر و ساده‌تری برای تحقق نجات بندگان انتخاب کند؛ زیرا امکان پذیرش منطقی این دیدگاه موقعی کمتر می‌شود که

مطابق برخی نگرش‌های مسیحی، استدلال می‌شود که خداوند، برای نجاتِ بندگان خود - با حلول و تجسّد شدن در مسیح - جسمانیت یافت، همچون او رنج کشید و پذیرای مرگ شد (مک‌گراث، ۱۳۹۲، ج ۲: ص ۴۱۲)، درحالی‌که الهیات مسیحی و متن کتاب مقدّس بر تعالی خدا از ماسوی اللّه و تأثرناپذیری، غیرجسمانی بودن و تغییرناپذیری ذات الهی تأکید دارد (مک‌گراث، ۱۳۹۲، ج ۲: ص ۴۰۸-۴۰۷؛ تیسن، بی‌تا، ص ۳۵).

محوریت آموزه‌های الهیاتی خاص

از ویژگی‌های برجسته الهیات مسیحی که در نگرش انحصارگرایی بر آن تأکید و اصرار فراوان می‌شود، محوریت آموزه‌های خاص الهیاتی است که عمدتاً عبارتند از تثلیث، تجسّد، کفّاره، فیض، ایمان و بازگشت نهایی مسیح. از نکات مهم در باب این آموزه‌ها یکی ریشه تاریخی داشتن و دوم امکان استناد آنها به کتاب مقدّس است. منظور از ریشه تاریخی آن است که چنین آموزه‌هایی بر اساس تاریخ زندگی عیسی مسیح و در واقع، بر مبنای انگاره تجلّی خاص و تجسّد خدا در مسیح تولید شده‌اند. ضمن این که فقرات متعددی از کتاب مقدّس نیز به آنها اشاره دارند. برای مثال، در انجیل یوحنا و نامه به عبرانیان، آموزه کفّاره مورد تأکید است: «و پسر خود را فرستاد تا کفّاره گناهان باشد» (یوحنا، ۴: ۱۰)؛ «تا به قربانی خود گناهان را محو سازد» (عبرانیان، ۹: ۲۶). در متی آموزه تثلیث مورد تأکید قرار می‌گیرد: «پس بروید و همه امت‌ها را شاگرد سازید و ایشان را به اسم رب و ابن و روح القدس تعمید دهید» (متی، ۱۹: ۲۸). در موارد بعدی نیز، آموزه ایمان و فیض مورد تأکید فراوان است: «به خداوند عیسی مسیح ایمان بیاور که تو و اهل خانه‌ات نجات خواهید یافت» (اعمال رسولان، ۱۶: ۳۱)؛ «فقط کافی بود به او ایمان آورند تا نجات یابند» (یوحنا، ۱: ۱۲)؛ «فیض به کسانی داده می‌شود که خدا آنان را انتخاب کرده است، یعنی به برگزیدگان، نه از خواهش‌کننده و نه از شتابنده است، بلکه از خدای رحم‌کننده» (نامه به رومیان، ۹: ۱۶). در انجیل یوحنا به آموزه تجسّد اشاره می‌شود: «در خود حیات دارد و هر که را بخواهد زنده می‌کند» (یوحنا، ۵: ۲۰، ۲۵)؛ «و کلمه خدا بود» (یوحنا، ۱). در فقره دیگری از کتاب مقدّس می‌خوانیم:

در واقع، اگر انسان با زبان خود نزد دیگران اقرار کند که عیسی مسیح خداوند است و در قلب خود نیز ایمان داشته باشد که خدا او را پس از مرگ زنده کرد، نجات خواهد یافت (نامه به رومیان، ۱۰: ۱۰).

همچنین تأکید شده که مسیح شخصاً و جسماً و به‌طور علنی و ناگهانی رجعت خواهد کرد (اعمال رسولان، ۱۹: ۳). باز در رساله مکاشفه یوحنا - از زبان عیسی - گفته شده: «باز می‌آیم و شما را برداشته با خود خواهیم برد تا جایی که من می‌باشم و شما نیز باشید» (مکاشفه یوحنا، ۱۲: ۳).

محوریت آموزه‌های الهیاتی خاص مسیحی - همان‌طور که نشان می‌دهند - عمدتاً بر جریان خاص برنامه الهی از طریق عیسی مسیح برای نجات، تأکید دارند. در واقع، چنین آموزه‌هایی ویژگی ذاتی مسیحیتی شده است که در طی قرون گذشته تکون و بسط یافته است. به گونه‌ای که تاریخ قرون بعدی مسیحی و اعلامیه‌های رسمی که آباء و رهبران کلیسا صادر کرده‌اند، همواره بر محوریت چنین آموزه‌هایی تمرکز داشته‌اند. برای مثال، نخستین شورای رسمی کلیسای مسیحیان به نام «شورای نیقیه» در ۳۲۵ میلادی و متعاقب آن شورای قسطنطنیه در سال ۳۸۱ و تقریباً همه شوراهای مسیحی تا قرن بیستم بر محوریت این آموزه صادر شده‌اند. در متن شورای قسطنطنیه که شکل نهایی شورای نیقیه است، آمده است:

ما به خدایی یگانه ایمان داریم، به خدای قادر مطلق، آفریننده همه چیزهای دیدنی و نادیدنی و به یک خداوندگار، عیسی مسیح، پسر خدا، به وجود آمده از ذات پدر. او، خدا از خدا، نور از نور، خدای حقیقی از خدای حقیقی، به‌وجود آمده و نه آفریده شده، هم‌ذات با پدر است. به واسطه او همه موجودات آفریده شدند، همه موجوداتی که روی زمین و در آسمانند. او به خاطر ما انسان‌ها و برای نجات و رستگاری ما از آسمان فرود آمد، جسم شد و انسان گردید. او رنج کشید و روز سوم برخاست و به آسمانها صعود کرد. او برای داوری زندگان و مردگان مجدداً بازخواهد گشت (لین، ۱۳۸۰، ص ۴۸).

همان‌طور که عبارات اعتقادنامه شورای قسطنطنیه، به‌وضوح نشان می‌دهد که همه آموزه‌های اصلی مسیحیت تفسیر خاص و انحصاری دارند که موجب نگرش انحصاری مسیحیان به این دین شده است. برای نمونه، در این اعتقادنامه بر آموزه‌های تجسد، تثلیث، فداء و کفاره، فیض و بازگشت نهایی مسیح تأکید شده است. جالب‌تر این که در تمام اعلامیه‌ها و بیانیه‌های رسمی شوراهای جهان مسیحیت در قرون بعدی تا قرن بیستم همین تأکید بر آموزه‌های خاص مسیحی با عبارات مختلف دیده می‌شود. برای نمونه، می‌توان به مفاد اعلامیه‌های شورای افسس در سال ۴۳۱، شورای کالسدون در سال ۴۵۱، شورای قسطنطنیه دوم در سال‌های ۸۰۶۸، شورای نیقیه دوم در سال ۷۸۷، شورای اورانژ در سال ۵۲۹، شورای چهارم لاتران در سال ۱۲۱۵، شورای پای پی مشهور به بانفییس سوم در سال ۱۳۰۳، شورای فلورانس در سال ۱۴۴۵، اعتقاد نامه وفاق در سال ۱۵۷۷، شورای ترنت در سال ۱۵۶۳، اعتراف‌نامه وست مینستر در سال ۱۶۴۳ - ۱۶۴۹، شورای اول واتیکان در سال‌های ۱۸۷۰ تا ۱۸۷۰ و حتی تاحدودی شورای دوم واتیکان در سال‌های ۱۹۶۵ تا ۱۹۶۵ دیده می‌شود (لین، ۱۳۸۰، ص ۹۵، ۱۰۳، ۱۰۶، ۱۲۱، ۱۵۷، ۱۹۵).

۲۳۴، ۲۷۲). در واقع، تداوم تاریخی تفسیر نسبتاً ثابت از آموزه‌های الهیاتی خاص که در اصل، ریشه تاریخی دارند، به تفسیر انحصارگرایانه و تلقی منحصر به فرد از دین مسیحیت انجامیده است که هنوز نیز به شیوه‌های مختلف ادامه دارد.

محوریت عیسی مسیح

از موارد برجسته انحصارگرایی در سنت مسیحی، تأکید خاص مسیحیان بر نقش محوری شخص عیسی مسیح در فرایند نجات است؛ یعنی موهبت نجات، امری است که به اراده الهی و تنها بر محوریت و توسط حضرت مسیح محقق شدنی است (Gellman, 2000, p 405). پس، هیچ کس دیگری جز مسیح برای تحقق برنامه الهی نجات، شایسته و مناسب نیست. در همین راستا، در رساله اعمال رسولان تأکید می‌شود: «و در هیچ کس غیر از او نجات نیست؛ زیرا اسمی دیگر زیر آسمان به مردم عطا نشده که بدان نجات یابند» (اعمال رسولان، ۱۲: ۵). در نامه به عبرانیان نیز می‌خوانیم: «نجاتی که با او صورت می‌گیرد، اساساً نجات از گناه و مرگ است که این فرایند با آمدن دوباره مسیح به اوج خود خواهد رسید» (عبرانیان، ۹: ۲۸) و در انجیل یوحنا آمده است که «من، راه و راستی و حیات هستم. هیچ کس نزد پدر جز به وسیله من نمی‌آید» (یوحنا، ۱۴: ۶)؛ «آن کسی که به من ایمان دارد، زندگی جاوید یافته و هرگز هلاک نخواهد شد» (یوحنا، ۱۱: ۲۶).

این موارد به روشنی نشان می‌دهند که مسیر نجات، تنها از عیسی مسیح می‌گذرد و این که خارج از وی و بدون حضور فداکارانه عیسی، نجاتی محقق نخواهد شد. در همین زمینه است که در سنت مسیحی ویژگی‌های مهم دیگری نیز به عیسی مسیح نسبت داده می‌شود، از جمله این که او معترف و نماینده شکل زندگی نجات یافته، پسر خدا، خود خدا، معبود، تجلی وحی و انکشاف الهی دانسته شده است. مسیحیان – در باب این که عیسی معترف شکل زندگی نجات یافته است – تأکید دارند که فرایند نجات کاملاً مسیح‌گونه است؛ یعنی عیسی نه تنها زندگی نجات یافته را ممکن می‌سازد، بلکه شکل و چگونگی آن را هم تعیین می‌کند. او «پسر خدا» هم نامیده شده؛ زیرا مؤمنان به سبب رستاخیز عیسی و به واسطه ایمان به آن، می‌توانند همان رابطه‌ای را با خدا داشته باشند که عیسی با پدر دارد، یعنی در مرتبه پایین تر از عیسی به مقام فرزندخواندگی خدا نائل شوند. خدا خواننده شدن عیسی نیز دقیقاً به تجسد و تجلی الهی در او و در واقع، یگانگی او و خدا در سطح بسیار بالایی اشاره دارد که در نامه به رومیان این مهم مورد تأکید قرار گرفته است: «عیسی مسیح خداوند است» (نامه به رومیان، ۱۰: ۹). همچنین درجه الوهیت عیسی به قدری است که – طبق سنت رایج مسیحی – او همچون خدا مورد پرستش قرار می‌گیرد؛ یعنی عیسی کسی دانسته می‌شود که کارکردی چون خدا دارد (مک‌گراث، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۵۳۹). در نهایت، این که از منظر سنت مسیحی، عیسی،

خود وحی و انکشاف الهی است و خدا خودش را در عیسی منکشف ساخته است نه این که وحی دیگری ارسال کرده باشد. طبق بیان یوحنا، «هرکه مرا دیده است، پدر را دیده است» (یوحنا، ۱۴: ۹). بر این اساس، مسیح - در نظر کاتولیک‌ها - مانند نیرویی است برای بی‌واسطه دیدن خدا و عشق‌ورزیدنی همانند عشق ورزیدن خدا. پس، از طریق مسیح، انسان در ورای بندگی به دوستی خدا فراخوانده می‌شود و در این شرایط تاریخی، نیازمندی به خدا به نیازمندی به مسیح، تبدیل می‌شود (برانتل، ۱۳۸۱، ص ۷۱).

از دید کارل بارث، تمامی الهیات باید بر پایه واقعیت کلمه خدا در عیسی مسیح بنا شود و این که همه آن چیزی که ما و همه بشریت درباره خدا می‌دانیم، از طریق اراده و کنترل عیسی مسیح است که هم خدای واقعی و هم انسان واقعی است (تورانس، ۱۳۷۳، ص ۹۱). از دید او، انسان گنهکار راهی به شناخت خدا ندارد و خدا باید خود را به او نشان دهد. پس تنها باید از کتاب مقدس مدد گرفت. درحالی که هم شناخت خدا تنها از طریق عیسی به دست می‌آید و هم آموزش انسان توسط خدا و عادل شمرده شدن او و بلکه معنای واقعی خلقت را نیز در پرتو عیسی مسیح می‌فهمیم؛ زیرا او تنها موجودی است که همه عالم برای او و از طریق او آفریده شده است (Eliade, 1987, Vol. 2, p 71).

به گفته بارث، مردم اغلب می‌پرسند مسیحیت چه چیز تازه‌ای دارد. نه اخلاقیات مسیحیت منحصر بفرد است و نه الهیات آن. از نظر بارث، جواب این است که آنچه در مسیحیت منحصر به فرد است، خود عیسی است. مسیحی بودن این است که انسان، از طریق پی بردن به حقیقی بودن نجات‌دهنده مصلوب شده و زنده شده، شخص جدیدی شود. پایه و اساس تمام فعالیت‌های تیشیری و موعظه انجیل، همانا عیسی مسیح است (هوردن، ۱۳۶۸، ص ۱۲۰).

اهمیت محوری این آموزه تفسیر کاملاً انحصارگرایانه از آن بود که می‌توان از آن به مسیح‌محوری در باب نجات تعبیر کرد؛ یعنی اصل نجات و نحوه تحقق آن و همه ویژگی‌هایش تنها بر شخصیت و عملکرد عیسی مسیح مبتنی است؛ زیرا مسیح مبدا، مبنا، اساس، معیار، عامل و الگوی نجات است و این که هیچ طریق نجاتی بیرون از شخصیت او و بدون الگوگیری از او و بدون ایمان به او ممکن نیست. پیامد طبیعی چنین نگرشی طرد همه طرق نجاتی بود که ادیان غیر مسیحی برای پیروان خود معرفی می‌کردند؛ زیرا در آنها شخصی مانند عیسی وجود نداشت که نقشی همانند او ایفا کند. در نتیجه، نجات تنها در عیسی و در ایمان به آن چیزی است که او برای مؤمنان به ارمغان آورده است؛ در حالی که انسان‌های بسیاری هستند که نه از جایگاه محوری عیسی در رویداد نجات آگاهی دارند و نه الگوی رستگاری‌ای که او معرفی کرده را می‌شناسند.

نقش فرعی شریعت و محوریت ایمان و فیض

از موارد مهم انحصارگرایی در سنت مسیحی، تأکید بر نقش اصلی ایمان و فیض و غفلت از نقش

شریعت و احکام دینی در مسئله نجات است. جالب‌تر این که چنین دیدگاهی در کتاب مقدس مسیحیان هم ریشه دارد. در انجیل یوحنا آمده است: «فقط کافی بود به او ایمان آورند تا نجات یابند» (یوحنا، ۱: ۱۲)؛ «هرکه به پیغام من گوش دهد و به خدا که مرا فرستاده است ایمان بیاورد، زندگی جاوید دارد و هرگز بخاطر گناهانش بازخواست نخواهد شد، بلکه از همان لحظه از نابودی نجات پیدا کرده، به زندگی جاوید خواهد پیوست» (یوحنا، ۵: ۲۴).

موارد دیگر کتاب مقدس هم گویای این امر است، مانند:

«با اجرای شریعت کسی هرگز نمی‌تواند رضایت خدا را حاصل کند» (نامه اول پولس به رومیان، ۳: ۲۰)؛ فیض به کسانی داده می‌شود که خدا آنان را انتخاب کرده است، یعنی به برگزیدگان، نه از خواهش‌کننده و نه از شتابنده است، بلکه از خدای رحم‌کننده (نامه اول پولس به رومیان، ۹: ۱۶)؛ «اما اکنون اگر به عیسی ایمان آوریم، خدا ما را کاملاً بی‌گناه به حساب می‌آورد، چون عیسی مسیح به لطف خود به طور رایگان گناهان ما را برداشته است» (نامه اول پولس به رومیان، ۳: ۲۴)؛ «اکنون دیگر در قید شریعت نیستید تا گناه شما را اسیر خود سازد، بلکه به فیض و لطف خدا از قید آن آزاد شده‌اید» (نامه اول پولس به رومیان، ۶: ۱۴)؛ «نجات نه از کارهای نیک ما و انجام تشریفات مذهبی، بلکه از کارهایی که عیسی مسیح برای ما انجام داد و از ایمانی که ما به او داریم، به دست می‌آید. پس ما به وسیله ایمان به عیسی مسیح نجات پیدا می‌کنیم و در حضور خدا بی‌گناه به حساب می‌آیم، نه به سبب کارهای خوب خود یا انجام تشریفات مذهبی» (نامه اول پولس به رومیان، ۴).

این موارد نشان می‌دهند که آنچه در سنت مسیحی برای نجات مهم است، ایمان به مسیح و فیض الهی است که موجب کنار گذاشتن شریعت و عمل یا کم‌رنگ شدن نقش آنها می‌شود که همین مسئله محل اختلاف مسیحیان کاتولیک و پروتستان است. کلیسای کاتولیک، معتقد است عمل نیک تجلی ایمان است و ایمان به مسیح بدون عمل نیک تحقق نمی‌یابد. در واقع، از منظر کاتولیک‌ها، تحقق رستگاری دو شرط دارد که عبارتند از: ۱) فیض خداوند که در ایمان متبلور است و ۲) اعمال نیک. در مقابل، کلیسای پروتستان بر نقش صرف ایمان و فیض الهی دارد. در این زمینه، یکی از مهم‌ترین تأثیرات نهضت اصلاح دینی آن بود که عبارت نجات از طریق فیض، جای خود را به عبارت نجات و آمرزیدگی از طریق ایمان داد که مارتین لوتر طرح‌کننده این نظریه بود. مارتین لوتر به آیاتی از کتاب مقدس متوجه می‌شود که در آنها پولس به‌طور اساسی در مورد آمرزیدگی از طریق ایمان سخن گفته بود. به گفته لوتر، عدالت خدا همان چیزی است که به واسطه آن شخص عادل از طریق موهبت خدا، با ایمان زندگی می‌کند. این جمله که عدالت خدا آشکار می‌شود؛ اشاره به عدالتی انفعالی دارد که به واسطه آن خدای مهربان ما را محض ایمان می‌آمرزد و

همان‌طور که مکتوب است عادل به ایمان زندگی می‌کند. بینش لوتر این است که خدای انجیل مسیحی داور خشن و بی‌رحمی نیست که به افراد - بر اساس شایستگی‌هایشان - پاداش دهد، بلکه خدای مهربان و با محبتی است که عدالت را چون موهبت به گناهکاران اعطا می‌کند. پس، سه نکته مهم مورد نظر لوتر درباره ایمان عبارتند از: (۱) ایمان، امری شخصی است و نه تنها تاریخی؛ (۲) ایمان به مسئله اعتماد به وعده‌های خدا اهمیت می‌دهد؛ (۳) ایمان، مؤمن را با مسیح متحد می‌سازد. از دید لوتر، ایمان نجات‌دهنده، مستلزم اعتقاد و اعتماد به این مسئله است که مسیح به خاطر ما متولد شد، به خاطر شخص ما به صلیب آویخته شد و عمل نجات را برای ما به اتمام رساند (مک‌گراث، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۹۸۶۹).

اهمیت این دیدگاه در باب نجات و ایستگی آن تنها به ایمان به شخص مسیح و آموزه فیض و عادل شمرده‌گی است. این آموزه بیان می‌کند که صرف ایمان انسان‌ها به رویداد و رستخیز مسیح موجب پاک شدن و عادل شدن آنها در محضر الهی است. پس، نیاز خاصی به تقید به اجرای احکام شریعت نیست، بلکه احکام شریعت تلاش بیهوده شخص برای تقرّب به خداست؛ در حالی که انسان - با ایمان و فیض - به راحتی به چنین موهبتی دست می‌یابد. در مقام مقایسه، مشاهده می‌شود که چنین ویژگی‌ای نه در یهودیت وجود دارد و نه در اسلام، بلکه تنها سنت مسیحی است که بر نقش ایمان، فیض و عادل شمرده‌گی تأکید افراطی داشته و از نقش عمل و شرایع چشم‌پوشی می‌کند و این ویژگی را صفت انحصاری نجات‌بخش خود می‌داند.

محوریت کلیسا و پاپ

محوریت کلیسا و پاپ در مسئله نجات نیز از مؤلفه‌هایی است که در طول تاریخ تکوّن سنت مسیحی شکل گرفته است. در واقع، ابتدا تنها بر نجات مبتنی بر ایمان مسیحی یا بر محوریت عیسی مسیح تأکید می‌شد، اما ظهور تدریجی کلیسا به عنوان جامعه مؤمنان و جدایی کلیساهای شرق و غرب و نیز اختلافات کلیساهای کاتولیک و پروتستان، به طرد و تکفیرها دیگر فرقه‌های مسیحی انجامید و هر فرقه و کلیسایی، نجات را در فرقه و کلیسای خود محصور و منحصر کرد. همچنین تفسیری که کلیسای کاتولیک از مرجعیت دینی پاپ - در تقابل با کلیسای ارتدوکس شرق - ارائه می‌داد و پاپ را تنها مفسر خطاناپذیر کتاب مقدس قلمداد می‌کرد، به تدریج، به انحصار نجات نیز در دستان او انجامید. برای نمونه و در همین راستا، در اعتقادنامه آتاناسیوس، این‌گونه بیان شده است:

هر کسی که نجات می‌خواهد باید پیش از هر چیز، ایمان کلیسای جامعی (کاتولیکی) داشته باشد. اگر شخص، این ایمان را کامل و دست‌نخورده نگاه ندارد، بی‌شک، برای ابد هلاک

خواهد شد... اما برای نجات جاودانی همچنین ضرورت دارد که به تجسم خداوند ما عیسی مسیح ایمان داشت... این است ایمان کلیسای جامع. اگر کسی به این مطالب - به گونه‌ای کامل و عمیق - ایمان نداشته باشد، نمی‌تواند نجات یابد (لین، ۱۳۸۰، ص ۵۰۱۴).

همچنین در اعلامیه پای پی مشهور به بانفیس نیز این‌گونه اظهار می‌شود:

به مقتضای ایمان، باید باور داشته باشیم که تنها یک کلیسای مقدس، کاتولیکی و پاپی، وجود دارد. ما به این معنا اعتقاد راسخ داریم و بدون هیچ قید و شرطی به آن اقرار می‌کنیم. در خارج از این کلیسا نه نجات وجود دارد و نه بخشایش گناهان... به علاوه، اظهار می‌داریم، می‌گوییم، تصریح می‌کنیم و اعلام می‌داریم که پاپ رومی، برای هر انسانی ضرورت تمام و کمال نجات است (اصلان، ۱۳۸۵، ص ۳۲۰).

در تأییدیه شورای فلورانس که در سال‌های ۱۴۳۸ تا ۱۴۴۵، تدوین شده، چنین بیان شده است:

هر کس از قلمرو کلیسای کاتولیک بیرون ماند، نه تنها کفار و مشرکین، بلکه همچنین یهودیان و رافضیان یا اختلاف‌کنندگان در کلیسا، نمی‌توانند در زمره مشارکت‌کنندگان در حیات جاودان باشند و بلکه همه آنها به درون آتش ابدی - که برای شیطان و اعوان و انصارش فراهم شده است - خواهند رفت، مگر این که ایشان پیش از پایان حیات خویش به کلیسا ملحق شده باشند (هیگ، ۱۳۸۶، ص ۹۷).

پاپ - در سال ۱۳۰۲ میلادی - سندی منتشر کرد و در آن گفت: «بنابراین اظهار می‌داریم، می‌گوییم و تصدیق می‌کنیم که رستگاری هر انسانی در گرو اطاعت از اسقف رُم است». پاپ‌ها ادعا می‌کردند که به عنوان جانشین عیسی مسیح بر کل جهان سلطه و حاکمیت دارند، یا این ادعا را مطرح می‌کردند که می‌توانند در هر امری که گناه در آن انجام گرفته است، دخالت کنند (اصلان، ۱۳۸۵، ص ۳۲۰).

بنا بر نگرش کاتولیکی، این روح منجی ماست که جامعه مسیحیان را فراتر از کل نظام طبیعی قرار می‌دهد و به عنوان منبع هر فیض و هر قدرت معجزه‌آسایی، بر همه بخش‌های کلیسا نفوذ دارد و تا آخرالزمان در آن فعال است. در این دیدگاه، کلیسا امر مرده‌ای نیست، بلکه بدن مسیح است که حیات فوق طبیعی به آن عطا شده است... مسیح یک مرجعیت تعلیمی، زنده، معتبر و ثابت را در کلیسا بنیان نهاد که با قدرت خودش آن را تقویت کرد و با روح حقیقت آن را تعلیم داد و با معجزات آن را تأیید کرد؛ او همراه با سنگین‌ترین جرمه‌ها اراده کرد و فرمان داد که تعالیم آن باید به مثابه تعالیم خاص خود او دریافت شوند (برانتل، ۱۳۸۱، ص ۱۲۸).

بی‌توجهی به آموزه‌های درست ادیان دیگر

بی‌توجهی به آموزه‌های درست ادیان دیگر، دست‌کم تا آغاز قرن بیستم، مؤلفه تاریخی انحصارگرایی در سنت مسیحی بوده است که دارای دو ویژگی عمده بوده است؛ یکی تأیید حداقل‌های مثبت ادیان دیگر، ولی ناکافی دانستن راه نجات معرفی شده در آنها؛ دوم، این تلقی که ادیان دیگر شکل تحریف‌یافته دین حقیقی هستند و از موهبت خاصی که مسیحیت معرف آن است، محروم‌اند. بر این اساس، در طول تاریخ سنت مسیحی، بجز موارد اندک، شاهد عزم جدی جهان مسیحیت برای شناخت حقایق ادیان دیگر نیستیم، بلکه تنها در یکی دو قرن اخیر است که به تدریج، چرخشی در نگرش مسیحی ایجاد شده است. بر این اساس است که مسیحیان قرون وسطی جنگ‌های ویرانگر صلیبی را برای نجات قدس از دست کفار (به زعم آنها، مسلمانان) آغاز می‌کنند. توماس آکوئیناس، در قرون وسطی و با نوشتن کتاب مجموعه کفار که منظور از کفار مسلمانان هستند، تلاش دارد تا از عقلانیت الهیات مسیحی و تبیین آموزه فیض، دفاع کند و نجات را به دین مسیحیت منحصر می‌سازد (لین، ۱۳۸۰، ص ۲۰۸).

لوتر کینگ هم که خود اصلاحگر بزرگی است، از حقایق خارج از مسیحیت غافل است و می‌گوید:

کسانی که خارج از مسیحیت قرار دارند - خواه کفار باشند و خواه ترک‌ها (یعنی مسلمانان عثمانی)، خواه یهودیان و خواه مسیحیان دروغین (یعنی کاتولیک‌های رومی) - هرچند ممکن است تنها به یک خدای راستین معتقد باشند، با این همه در آتش و عذاب ابدی باقی می‌مانند (اصلان، ۱۳۸۵، ص ۳۲۰).

از منظر بارث، حقانیت دین مسیحی ربطی به این واقعیت ندارد که این دین برتری ذاتی بر دیگر ادیان دارد، بلکه بر این امر استوار است که نتیجه لطف و حیانی است. مسیحیت، از این جهت با ادیان دیگر تفاوت دارد که در بردارنده لطف الهی در خود مکشوف‌سازی است و این گونه نیست که دینی در کنار دیگر ادیان، اما برتر از آنها باشد، بلکه تنها دین حقیقی است و تنها دینی است که انکشاف الهی و لطف او را در بردارد و البته، تا جایی که این‌گونه است با ادیان دیگر تفاوت ماهوی دارد (ریچاردز، ۱۳۸۴، ص ۱۴).

از دید بارث، هرچند ممکن است در ادیان دیگر نیز برخی حقایق و ارزش‌های اخلاقی و زیبایی‌شناسانه وجود داشته باشد، ولی تنها مسیحیت - به دلیل وجود بی‌بدیل عیسی مسیح - حقانیت انحصاری دارد و تنها راه رستگاری است؛ زیرا در ادیان دیگر هیچ نوع معرفت و شناخت واقعی و صحیح نسبت به خدا به دست نمی‌آید و از این نظر، مسیحیت منحصر به فرد است (پترسون، ۱۳۷۶، ص ۴۳۰). امیل برونو - متفکر انحصارگرای مسیحی - وجود تجلی الهی را در ادیان چندخدایی و گرایش‌های عرفانی در شکل‌های بسیار ناقص آن می‌پذیرد و دیگر ادیان الهی همچون اسلام، زرتشت و یهود را صور تحسین‌برانگیز

دین دانسته که میان آنها و دین مبتنی بر کتاب مقدس پیوند نسبی وجود دارد، اما با این حال، آنها را اشکالی از خداپرستی معقول با لحن اخلاقی و در عین حال فاقد ویژگی‌ها رهایی‌بخش می‌داند. از دید برونو، اسلام دیگر ادیان غیر مسیحی، هیچ جلوه‌ای از قداست، بخشندگی و سررحمت خدا را ارائه نمی‌کنند. او می‌گوید که محمد به هیچ وجه مدعی نبود که خدا در شخص او تجلی کرده است (ریچاردز، ۱۳۸۴، ص ۴۹). جیمز بورلند، یکی از متکلمان مسیحی است که - برای اثبات انحصارگرایی مسیحی - در صدد تطبیق و مقایسه دیگر ادیان با مسیحیت برآمده تا بدین شیوه، عدم اصالت اعتقادات ادیان دیگر را استنتاج کند. بورلند، در واقع، جهان‌بینی معرفتی و کلامی مسیحیت را اصیل تلقی می‌کند و به مقایسه آن با دیدگاه اسلام، بودا و هندو می‌پردازد تا از این طریق به اصالت منحصر به فرد دین مسیحیت و عدم اعتبار ادیان دیگر حکم کند. محورهای مهم مورد نظر بورلند شامل مفهوم خدا و تلقی مسیحی از آن، انسان‌شناسی مسیحی، نقش و رسالت عیسی مسیح و نجات و رستگاری هستند (Borland, 1996, p. 4900).

آلورین پلاتینگا، نه‌تنها انحصارگرایی مسیحی را غیرموجه و غیرعقلانی و غیراخلاقی نمی‌داند، بلکه آن را ضروری و لازم می‌شمارد. به اعتقاد او، تنها مسیحیت در میان همه ادیان حقی است و تنها مسیحیان رستگار می‌شوند و نجات می‌یابند و پیروان ادیان دیگر راهی به نجات و رستگاری ندارند. او می‌گوید برای کاربرد واژه انحصارگرا، شرطی قائل است و آن این که فرد آگاهی نسبتاً جامعی از ادیان دیگر داشته باشد و موجودیت و مدعیات آنها توجه او را به خوبی به خود جلب کرده باشد و تا حدی درباره مسئله کثرت‌گرایی تأمل نموده باشد و پرسش‌هایی از این قبیل را برای خود مطرح کرده باشد که آیا این اعتقاد به واقع، صادق است و یا می‌تواند واقعاً صادق باشد که پروردگار خود و طرح و برنامه خود را بر ما مسیحیان به نحوی ویژه، آشکار کرده است و پیروان دیگر ادیان از این خودآشکارسازی بی‌بهره‌اند (پلاتینگا، ۱۳۸۰، ص ۲۳۴).

این موارد همگی نشان دهنده چشم‌پوشی تقریباً آگاهانه متفکران انحصارگرای مسیحی از حقایق ادیان دیگر است که در مقام عمل و در رفتار پاپ‌های کلیسایی و دولتمران غربی جهان مسیحیت نیز نمود روشنی داشته است. در واقع، غرق شدن در آموزه‌های انحصارگرایانه مسیحی، رهبران مسیحی را از نگرش واقع‌بینانه و منصفانه نسبت به ادیان دیگر بازداشته است. به همین دلیل، ارسال مبلغان مذهبی پروتستان و کاتولیک به شرق آسیا، آفریقا و هند نیز ارتباط تنگاتنگی با انگاره برتری مسیحیت بر ادیان دیگر و رسالت آنها برای دعوت دیگران به پیام نجات‌بخش عیسی دارد. ضمن این که این ویژگی با اروپای غربی نیز پیوندی ذاتی داشت و هنوز هم دارد؛ یعنی خصلت ذاتی اروپا، مسیحی بودن بود که غلبه نگرش انحصاری مسیحی و برتری نژادی، تکنولوژیکی، سیاسی و علمی اروپا طی قرون گذشته، با هم پیوند متقابلی ایجاد کرده بودند که به استعمار سیاسی، اقتصادی، دینی، علمی و فرهنگی ملل مستعطف نقاط دیگر جهان، انجامید.

پیامدهای انحصارگرایی مسیحی

انحصارگرایی دینی از ویژگی‌های تاریخی و تقریباً ذاتی سنت مسیحی در طول بیست قرن گذشته بوده است. به عبارت دیگر، جریان غالب بر جهان مسیحیت در سده‌های پیشین، رویکرد انحصارگرایی دینی بوده است که تنها طی یکی دو قرن اخیر شاهد اصلاحاتی در برخی ابعاد آن و اقبال نسبی به شمول‌گرایی مسیحی هستیم. این رویکرد همواره برخی مشکلاتی در برداشته و منشأ پیامدهایی برای جهان مسیحیت و به‌ویژه در مواجهه مسیحیان با واقعیت‌های جهان غیر مسیحی و ادیان دیگر شد. در اینجا به برخی از این پیامدها اشاره خواهد شد.

۱. غفلت از ارزش‌های ادیان دیگر و استغناء از آموختن از آنها

یکی از پیامدهای مهم انحصارگرایی مسیحی غفلت از ارزش‌ها و وجوه مثبت ادیان دیگر غیر مسیحی بود. در واقع، مسیحیان انحصارگرا به سبب چشم دوختن به دین خود، یا ناتوان از دیدن واقعیات ادیان دیگر بودند و یا نسبت به حقایق دیگر ادیان تغافل می‌کردند. این چشم‌پوشی حتی شامل نگرش آنها به دین یهود هم می‌شد تا آنجا که آنها یهودیت را تنها مرحله‌ای مقدماتی برای تجلی خاص الهی در مسیح تلقی می‌کردند. همچنین آنها عمدتاً از ارزش‌های ادیان الهی چون اسلام و به‌ویژه، اشتراکات اعتقادی آن با مسیحیت و جنبه‌های معنوی ادیان شرقی مانند هندوئیسم و بودیسم هم غفلت کردند. چنین نگرشی طی قرون گذشته، مانع از آن شد که گرایش نیرومندی برای شناخت ارزش‌های ادیان دیگر و ابعاد معنوی آنها در عالمان مسیحی، ایجاد شود. در واقع، از تبعات مهم انحصارگرایی دینی، استغناء و بی‌نیازی مسیحیان از آموختن از وجوه ارزشمند ادیان دیگر است؛ زیرا لازمه طبیعی نگرش انحصارگرایی، بی‌میلی به شنیدن صدای دیگری و احساس بی‌نیازی به آموختن از دیگران است. البته، جهان مسیحیت - به مرکزیت اروپا - حدود ۵ یا ۶ قرن است که به کارِ شرق‌شناسی و از جمله، هندشناسی، چین‌شناسی، اسلام‌شناسی و ایران‌شناسی مشغول است و در این زمینه توفیقات خوبی نیز داشته است، اما باید توجه داشت که پیش‌فرض مهم شرق‌شناسی مسیحیان غربی، عمدتاً نه شناخت شرق و به‌ویژه ادیان شرقی، آن گونه که هستند، بلکه شناخت شرق از منظر عینک خاص غربی و به طور دقیق‌تر، شناخت شرقیان برای یافتن راه‌های جدید نفوذ در شرق و شرقیان است. در این زمینه، ضیاء الدین سردار - متفکر معاصر پاکستانی - تأکید می‌کند که شرق‌شناسی غربیان، یک پدیده علمی و جست‌وجوگری خالصانه برای غربی‌ها نیست تا ماهیت و به‌ویژه، عظمت شرق را دریابند، بلکه آن نگرش و ایدئولوژی جهت‌دار غربیان برای شناخت و تسخیر و رویارویی با شرق و به‌ویژه اسلام است. بر این اساس، شرق‌شناسی، حرکتی به سوی شرق برای هضم خطرات احتمالی آن است و به گفته او:

شرق‌شناسی، به سنتی بسته و متکی به خود مبذل شده که پرخاشگرانه در مقابل همه انتقادات داخلی و خارجی مقاومت ورزیده است. به نظامی اقتدارطلب مبذل شده که امروز هم مانند اعصار استعماری در حال شکوفایی است (سردار، ۱۳۸۶، ص ۱۱).

در همین راستا است که عمده متفکران مسیحی غربی طی قرون وسطی و حتی دوره جدید و تا قرن حاضر از شناخت ماهیت و ارزش‌های والای اسلام و حتی ادیان دیگر یا غفلت کردند و یا ناتوان بودند. در این زمینه، برای مثال، دیدگاه ارنست رنان - فیلسوف و متفکر فرانسوی قرن ۱۹ - قابل توجه است. او در مواجهه با اسلام مدعی است که دین اسلام به این دلیل که منسوب به نژاد سامی است، اساساً مخالف علم و تفکر آزاد است و حاکمان مسلمان هیچ‌گاه رابطه خوبی با فلسفه و فیلسوفان نداشته‌اند. به اعتقاد او، صرف نظر از نژاد و به صرف اسلام آوردن، روحیه رخوت و سستی و علم‌گریزی و تفویض همه امور به خدا و تقدیر در مسلمانان شکل می‌گیرد (رنان و اسدآبادی، ۲۰۰۵، ص ۹۳). باز در همین زمینه است که برخی متفکرین غربی با نادیده گرفتن ارزش و عظمت قرآن کریم تلاش دارند تا آن را همچون برخی کتاب‌های مقدس ادیان، کتابی آورده شده توسط پیامبر اکرم (ص) و نه سخن مستقیم الهی و در نتیجه، کتابی تحریف شده معرفی کنند.

۲. تقدس‌گرایی افراطی و دوری از عقلانیت

پیامد مهم دیگر انحصارگرایی مسیحی، تقدس‌گرایی افراطی در باب آموزه‌های الهیات مسیحی و دور کردن آنها از عقلانیت است که امکان نگرش و ارزیابی عقلانی مشترک را سلب می‌کند. همان‌طور که بیان شد انحصارگرایی مسیحی بر آموزه‌های مهمی چون انکشاف الهی، تجسد، تثلیث، کفاره، گناه اولیه و موروثی، رستاخیز، فیض و ایمان مبتنی است که عمده‌تاً و از منظر مسیحی، ریشه‌های تاریخی دارند؛ نه صرفاً قابل تبیین عقلانی. به عبارت دیگر، مشکلات تبیین و توجیه عقلانی چنین آموزه‌هایی منجر به کنار گذاشتن رویکرد عقلانی و پناه بردن به رویکرد ایمان‌گرایی و تقدس‌بخشی و رای عقل به آنهاست. چنین دیدگاهی به شکل‌گیری نظامی از اعتقادات ایمانی و تناقض‌نما منجر می‌شود که ظاهراً تنها راه حفظ آنها تقدس‌بخشی، یعنی و رای چون و چرای عقل بشری دانستن است. به همین دلیل است که در عمده گرایش‌های الهیات مسیحی، ایمان بر عقل تقدم و غلبه دارد و با بیان این که چنین آموزه‌هایی، به مثابه اسراری الهی هستند، از تن دادن آن آموزه‌ها به سنجش عقلانی خودداری می‌شود. مگ گراث - متفکر پروتستان معاصر - ضمن نقل سخن توماس جفرسون، سومین رئیس جمهور آمریکا که آموزه تثلیث را نوعی حماقت مابعدالطبیعی می‌داند که مانع رشد مسیحیان و نشانه بازگشت به شرک است، می‌گوید: مشکل اصلی این آموزه آن است که زبان بشری نمی‌تواند حق امور فوق تجربی و متعالی را به جا آورد (مگ گراث، ۱۳۹۲، ج ۲، ص ۴۶۷).

جورج برانتل نیز تجسد را آموزه و از اسرار برتر الهی می‌داند که ذهن انسان مطلقاً نمی‌تواند آن را

درک کند (برانتل، ۱۳۸۱، ص ۸۳). همچنین می‌توان به کی‌یرکگور اشاره کرد که وجه مهم آموزه‌های مسیحی را خردستیزی و تناقض‌نمایی آنها می‌داند. بنا به ادعای او، خدا و دین اساساً موضوعاتی نیستند که بتوان مورد مطالعه عقلی و علمی قرار داد (هوردن، ۱۳۶۸، ص ۸۹).

نتیجه حاصل از چنین دیدگاه‌هایی بستن دروازه عقلانیت به‌روی آموزه‌های مسیحی، نفی امکان نگرش تطبیقی و یافتن وجوه مشترک بین آنها و ادیان دیگر و محصور ماندن در جزیره اعتقادات جزمی است که ما را از موهبت سنجش نقادانه نظام انتقادی خودی و دیدن زیبایی‌های دیگران محروم می‌سازد.

۳. اثبات هویت خودی و نفی هویت دیگری

مشکل سوم انحصارگرایی مسیحی، تعریف هویت دیگری بر اساس نوع هویت خودی است. به عبارت دیگر، در این دیدگاه، ما از آن دسته بندگان خداییم که شایسته و واجد همه فضایل هستیم و دیگران فاقد چنین دینی هستند و بلکه دین آنها آکنده از رذایل دینی و اخلاقی است. در واقع، غلبه نگرش سلبی نسبت به دیگری، از ویژگی‌های مهم نگرش انحصارگرایی است که موجب بسته شدن چشمان ما از دیدن محاسن و خوبی‌های دیگری است. در اینجا تأکید بر اهمیت خود منجر به طرح نوعی تضاد و تقابل، غیریت‌تراشی و ستیزش هویتی می‌شود، یعنی دیگری بر اساس آن چیزهایی تعریف می‌شود که ما آنها را نداریم و خواهان آنها هم نیستیم (Moyaert, 2011, p 53; Baumann, 2004, p18). متأسفانه این امر، ویژگی تاریخی انحصارگرایی مسیحی بوده که به نفی هویت ایجابی دیگران منجر شده است. ضعف مهم چنین دیدگاهی بستن درهای گفت‌وگو و ایجاد تقابل بزرگ بین خودی و دیگری دینی است که در آن، دیگری فاقد همه خوبی‌های ماست. ضمن این که هیچ‌گونه وجوه اشتراک قابل اتکایی هم میان خودی و دیگری نیست.

۴. رسالت ایدئولوژیک، تهدید صلح و گسترش جنگ‌ها

از نتایج نامیمون انحصارگرایی مسیحی، شکل‌گیری تدریجی رسالت ایدئولوژیک دعوت دیگران به دین خود، مشروع‌سازی جنگ و جهاد علیه دیگرانی است که به عنوان کفار شناخته می‌شود. تجربه جنگ‌های صلیبی مسیحیان علیه مسلمانان و دعوت رهبران مسیحی از عوام مسیحیان برای جهاد مقدس علیه کفار که سرزمین مقدس را اشغال کرده‌اند، نمونه تاریخی بسیار روشن از رسالت ایدئولوژیک مبتنی بر انحصارگرایی است. به این موارد باید ارسال مبلغین مسیحی به ملل شرقی و آفریقا و استفاده از همه ابزارهای سیاسی، نظامی، اقتصادی و غیره برای سلطه بر جهان غیرمسیحی را هم افزود. از همه مهم‌تر بن بست گفت‌وگوی جهان مسیحیت با ادیان غیرمسیحی و تلقی نسبتاً خصمانه برخی رهبران کلیساهای مسیحی نسبت به اسلام هم نمونه‌های مهم آن است. خلاصه این که، تهدید

صلح و گسترش جنگ‌ها و خشونت‌های بین‌المللی و فرقه‌ای در جهان کنونی، به ویژه علیه مسلمانان، از انگیزه‌های سلطه‌جویانه و انحصارگرایانه جهان اروپایی و امریکایی مسیحی بر کنار نیست.

راه‌کار برون‌رفت از انحصارگرایی مسیحی

انحصارگرایی دینی ویژگی و مؤلفه ذاتی مسیحیت است که در خصلت تاریخی آن ریشه دوانده است. این نگرش، بر فرایندی تاریخی مبتنی است که به شکل‌گیری برخی آموزه‌های مهم الهیاتی، مانند تثلیث، تجسد، کفار، گناه اولیه و موروثی، فیض، ایمان و رستاخیز منجر شده است. انحصارگرایی مسیحی، سبب نادیده گرفتن ارزش‌های ادیان دیگر و عدم تحقّق‌گفت‌وگویی واقعی جهان مسیحیت با جهان غیر مسیحی شده است. به همین دلیل، مواجهه مسیحیان غربی با مردم ملل دیگر، نه برای شناخت و گفت‌وگو با آنها که عمدتاً برای کنترل و بهره‌برداری از ثروت‌های آنها بوده است. ضمن این که بخش زیادی از خشونت‌های مذهبی درون جامعه مسیحی - به‌ویژه در قرون وسطی و پس از آن و جنگ‌های مسیحیان با مسلمانان و یهودیان - در نگاه انحصارگرایانه آنها ریشه دارد.

راه برون‌رفت از انحصارگرایی مسیحی، بازاندیشی در آن دسته از آموزه‌های مسیحی است که مقوم این دیدگاه هستند. آموزه‌هایی چون تثلیث، تجسد و کفار از جمله آموزه‌هایی هستند که نه تنها توجیه و تبیین عقلانی آنها تقریباً ممتنع است، بلکه صفت خردستیزی آنها موجب مشکلات فراوانی در این زمینه شده است. بنابراین، اصلاح این آموزه‌ها و گاه کنار گذاشتن آنها از منظومه الهیات مسیحی، در اصلاح انحصارگرایی مسیحی بسیار کارگشا است. همچنین بر مسیحیان، همچون پیروان دیگر ادیان شایسته است که از مسیح محوری افراطی دست کشیده، به خدامحوری و حقیقت‌محوری روی آورند؛ زیرا پیام اصلی همه ادیان الهی دعوت به توحید است نه به یک پیامبر خاص، بلکه انبیاء حاملان پیام توحید هستند نه این که خود مبنا و اساس دعوت دینی باشند. در واقع، گذر از شخص محوری دینی به خدامحوری، پیروان ادیان الهی را از نگرش انحصارگرایانه به دین و سنت دینی خود رها ساخته، آنها را حول محور توحید الهی گرد می‌آورد و اشتراکات توحیدی را مبنای گفت‌وگو، تعامل، رفتار و مناسبات آنها می‌سازد. افزون بر این، مسیحیان باید تلاش کنند تا حقایق ادیان دیگر را از زبان خودشان بشناسند؛ نه از زاویه نگاه خاص مسیحیت غرب یعنی شرق شناسی. چنین شناختی موجب وقوف به برخی توانمندی‌های ادیان دیگر و عبور از انحصارگرایی مسیحی می‌گردد. گام بعدی، اقبال به منطق گفت‌وگویی ادیان است که مایه گسترش احترام متقابل، صلح و همزیستی و به‌ویژه درک متقابل ادیان از هم‌دیگر می‌شود. گفت‌وگویی ادیان همچنین موجب فراهم شدن زمینه بازسازی و اصلاح آموزه‌های انحصارگرایانه مسیحیت می‌شود و به ما می‌آموزد که خداوند، تنها خدای ما نیست، بلکه رحمت و اوسع او شامل همه انسان‌هاست و هر کس را به طریقی هدایت می‌کند.

نتیجه‌گیری

انحصارگرایی، وجه غالب سنت مسیحی در طول قرون گذشته بوده و بر مؤلفه‌های خاص الهیاتی-تاریخی مبتنی است. ضمن این که توجیه عقلانی انحصارگرایی مسیحی با توجه به احتمال بروز برخی تحریفات در متون مقدس مسیحیان، کار آسانی نیست. انحصارگرایی مسیحی موجب غفلت مسیحیان از حقایق ادیان دیگر و عدم درک متقابل مسیحیان از باورهای دیگر ادیان شده و نتایج اجتماعی، نظامی، فرهنگی و سیاسی ناگواری را در پی داشته است. لازمه گذر از انحصارگرایی مسیحی استقبال از رویکرد شمول‌گرایی یا کثرت‌گرایی و توجه به نقش خدا در اعطای موهبت حقانیت و نجات به ادیان دیگر نیز هست.

فهرست منابع

- اصلان، عدنان. (۱۳۸۵). پلورالیسم دینی؛ راه‌های آسمان. (ترجمه: انشاءالله رحمتی). تهران: انتشارات نقش جهان.
- برانتل، جورج. (۱۳۸۱). آیین کاتولیک. (ترجمه: حسن قنبری). قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- پترسون، مایکل. (۱۳۷۶). عقل و اعتقاد دینی. (ترجمه: احمد نراقی و ابراهیم سلطانی). تهران: انتشارات طرح نو.
- پلاتینگا، آلویو. (۱۳۸۰). دفاعی از انحصارگرایی دینی. در: عبدالکریم سروش، صراط‌های مستقیم. تهران: مؤسسه فرهنگی صراط.
- تورانس، جیمز. (۱۳۷۳). نظریه دینی کارل بارث. (ترجمه: همایون همتی). نامه فرهنگ. ش ۱۶.
- تیسن، هنری. (بی‌تا). الهیات مسیحی. (ترجمه: طاطاوس میکائیلیان). تهران: انتشارات حیات ابدی.
- رنان، ارنست؛ اسدآبادی، سیدجمال. (۲۰۰۵). الاسلام والعلم. (تحقیق: مجدی عبدالحافظ). قاهره.
- ریچاردز، گلین. (۱۳۸۴). رویکردهای مختلف به پلورالیسم دینی. (ترجمه: رضا گندمی نصرآبادی و احمدرضا مفتاح). قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- سردار، ضیاءالدین. (۱۳۸۶). شرق‌شناسی. (ترجمه: محمد علی قاسمی). تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی. کتاب مقدس. (عهد جدید).
- لین، تونی. (۱۳۸۰). تاریخ تفکر مسیحی. (ترجمه: روبرت آسریان). تهران: نشر و پژوهش فرزانه روز.
- مک‌گراث، آلیستر. (۱۳۹۲). درسنامه الهیات مسیحی. (ج ۲). (ترجمه: محمدرضا بیات و همکاران). قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- میشل، توماس. (۱۳۷۶). کلام مسیحی. (ترجمه: حسین توفیقی). قم: انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب.
- هوردن، ویلیام. (۱۳۶۸). راهنمای الهیات پروتستان. (ترجمه: طاطاوس میکائیلیان). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- هیگ، جان. (۱۳۸۶). مباحث پلورالیسم دینی. (ترجمه: عبدالرحیم گواهی). تهران: نشر علم.

References

- Aslan, A. (2006). *Pluralism-i Dini; Rah-ha-i Aseman* [Religious Pluralism in Christianity and Islamic Philosophy]. (I. Rahmati, Trans.). Tehran: Naqsh-i Jahan Press. [In Persian]
- Baumann, G. (2004). Grammars of Identity/alterity: A Structural Approach. In A. Gingrich & G. Baumann (Eds.), *Grammars of Identity/alterity: A Structural Approach* (pp. 18–50). Berghahn Books.
- Borland, J. (1996). The Gospel and World Religions Contested. In M. Peterson (Ed.), *Philosophy of Religion: Selected Readings*. New York: Oxford University Press.
- Brantl, G. (2002). *A'in-i Catholic* [Catholicism]. (H. Qanbari, Trans.). The Center for Religious Studies Press. [In Persian]

- Eliade, M. (Ed.). (1987). *the Encyclopedia of Religion*. Mcmilan Publishing Company. New York.
- Gellman, J. (2000). In Defence of a Contented Religious Exclusivism. *Religious Studies*, 36(4), 401–417.
- Hick, J. (2007). *Mabahith-i Pluralism-i Dini* [Problems of Religious Pluralism]. (A. Govahi, Trans.). Tehran: Elm Press. [In Persian]
- Hordon, W. (1999). *Rahnuma-i Ilahiyat-i Protestan* [A Guide to Protestant Theology]. (T. Mikaeilian, Trans). Tehran. Elmi Farhangi Press. [In Persian]
- Lane, T. (2007). *Tarikh-i Tafakkur-i Masihi* [Exploring Christian Thought]. (R. Aserian, Trans.). Tehran. Farzan Rooz Press. [In Persian]
- McGrath, A. (2013). *Darsname-i Ilahiyat-i Masihi* [Christian Theology, An Introduction]. (M. R. Bayat and et. al, Trans.). Qom. University of Religions and Denominations Press. [In Persian]
- Micheal, T. (1997). *Kalam-i Masihi* [Christian Theology]. (H. Tofiqi, Trans.). Qom. University of Religions and Denominations Press. [In Persian]
- Moyaert, M. (2011). *Fragile Identities: Towards a Theology of Interreligious Hospitality*. Amsterdam. New York. Rodopi.
- Peterson, M. (1997). *Aql va l'tiqad-i Dini* [Reason and Religious Belief]. (A. Naraqji, & I. Sultani, Trans.). Tehran. Tarh-i No Press. [In Persian]
- Plantinga, A. ((2001). A Defence of Religious Exclusivism. In A. K. Soroush, *Sirat-ha-i Mustaqim* (straight paths). Tehran. Serat Cultural Institute.
- Renon, E., & Asadabadi, J. (2005). *Islam and Science*. (A. Majdi Ed.). Cairo.
- Richards, G. (2005). *Ruyikard-ha-i Mukhrtalif be Pluralism-i Dini* [Towards a Theology of Religions]. (R. Gandomi Nasrabadi, & A. R. Meftah, Trans.). Qom: The Center for Religious Studies Press. [In Persian]
- Sardar, Z. (2007). *Sharq Shenasi* [Orientalism]. (M. A. Qasemi, Trans.). Tehran. Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian]
- The Bible. (New Testament)*. [In Persian]
- Tissen, H. (n.d.). *Ilahiyat-i Masihi* [Christian Theology]. (T. Mikaeilian, Trans.). Tehran. Hayat Abadi Publications. [In Persian]
- Torrance, J. (1994). *Nazariye-i Dini-i Karl Barth* [Karl Barth's Religious Theory]. (H. Hemmati, Trans.). *Name-i Farhang Journal*, 16, 88-93. [In Persian].